

HUMAN
RIGHTS
WATCH

“हाम्रो नाच्ने गाउने बेला” बाल विवाह

सारांश

पाटनको एउटा सार्वजनिक पार्कमा खेलै एउटी बालिका। नेपालमा ३७ प्रतिशत केटीहरूको विवाह १८ नपुग्दै हुन्छ र १० प्रतिशतको १५ वर्षभित्रै। नेपालको कानून अनुसार विवाहको न्यूनतम उमेर २० वर्ष हो।
अप्रिल २४, २०१६

नेपालको कानून अनुसार विवाहको न्यूनतम उमेर २० वर्ष भए तापनि ३७ प्रतिशत नेपाली किशोरीहरूको विवाह १८ वर्ष नपुग्दै र १० प्रतिशतको १५ वर्ष नपुग्दै हुन्छ। केटीहरूका तुलनामा कम सङ्ख्यामा भए पनि केटाहरूको विवाह पनि प्रायः कलिलै उमेरमा हुन्छ। युनिसेफको तथ्याङ्क अनुसार नेपालमा बालविवाहको दर बाङ्ग्लादेश र भारत पछि एसियामै तेस्रो उच्च छ।

दर्जनौँ बालबालिका र युवाहरूसित अन्तर्वार्ताका क्रममा गरीबी, शिक्षामा पहुँचको कमी, बाल श्रम, सामाजिक दवाब, र हानिकारक प्रचलनहरूको जालो नै बालविवाहको कारण रहेको हुमन राइट्स वाचको जानकारीमा आयो। यी सबैको मूल कारण समाजमा गढेर रहेको लैङ्गिक असमानता र छोरीहरूलाई छोराका तुलनामा कम महत्वपूर्ण मान्ने घातक सामाजिक मूल्य मान्यता नै हुन्।

हामीले सुनेसम्म धेरै त्यस्ता विवाहहरू मागी विवाह थिए र ती प्रायः केटीहरूका बाबुआमा वा परिवारका अन्य सदस्यहरूको करकापमा भएका थिए। देशका केही भागमा त परिवारहरूले डेढ वर्षका बालिकाहरूको पनि विवाह गरिदिन्छन्। हामीले केही बालबालिकाले आफ्नो विवाहलाई “लभ म्यारिज” (प्रेम विवाह) भनेको सुन्थौँ। नेपालमा सामान्यतया प्रेम विवाह भन्दा बेहुला बेहुलीका बाबुआमाले नगरिदिएको विवाह बुझिन्छ। प्रायः यसको अर्थ महिला पुरुषले आफैँ लिएको विवाहको निर्णय भन्ने बुझिन्छ, जसमा कहिलेकाहीं एकजनाको वा दुवैको परिवारको अहसमति पनि हुनसक्छ। मागी विवाहभन्दा फरक भए पनि बालबालिकाहरूका प्रेम विवाह पनि उस्तै सामाजिक र आर्थिक कारणहरूबाट प्रेरित हुन्छन्।

हामीले अन्तर्वार्ता गरेका व्यक्तिहरूका हकमा बालविवाहका परिणामहरू गम्भीररूपले हानिकारक छन्। विवाह भएपछि बालबालिका प्रायः स्कूल जान छाड्छन्। गर्भनिरोधका उपायहरूका बारेमा थाहा नभएर अथवा पाउनेजति छोराछोरी छिटै पाइहाल्नु पर्छ भन्ने सासुससुरा वा लोग्नेको दवाबका कारण विवाह पछि किशोरीहरू चाँडै बच्चा पाउँछन्।

चाँडै गर्भधारण गर्नु आमा र शिशु दुवैका लागि जोखिमपूर्ण हुन्छ र धेरै किशोरीहरू र तिनका बच्चाहरू घातक स्वास्थ्य समस्याहरूबाट पीडित हुन पुग्छन्। हामीले अन्तर्वार्ता गरे मध्येमा छ जना कलिला आमाहरूका बच्चा मरेका थिए, तीमध्येका दुई जना किशोरीले त दुई दुई जना बच्चाको मृत्यु बेहोरिसकेका थिए।

तिलमाया एम. १८ वर्ष। उनले १५ वर्षकी छँदा चितवन बस्ने २० वर्षको केटासित भागी विवाह गरिन्। उनले सुनाए अनुसार, ११ वर्षकी छँदा उनलाई उनका बाबुले स्कूलबाट निकालेर पोखरामा कसैका घरमा काम गर्न राखिदिएका थिए।

अप्रिल ११, २०१६

उमेर नपुग्दै विवाह गरेका केटीहरू उमेर पुगेर विवाह गरेका महिलाहरूका तुलनामा बढी मात्रामा घरेलु हिंसाको शिकार हुन्छन् भन्ने विश्वव्यापी अनुसन्धानले देखाएको कुरा हाम्रो अन्तर्वार्ताका क्रममा पनि प्रकट भयो। हामीले लोग्ने र सासुससुराको कुटाइ र गाली सहिरहेका, लोग्नेबाट बलात्कारमा पर्ने गरेका, सधैं काममा जोताइएका तथा लोग्ने र सासु ससुराले घरबाट निकालिदिएका किशोरीहरूसित अन्तर्वार्ता गर्यौं।

बालविवाहको प्रचलन रोक्नका लागि नेपाल सरकारले केही कदम चालेको छ तर ती पर्याप्त छैनन्। बालविवाहमा कमी ल्याउनका लागि राष्ट्रिय योजना ल्याउने काममा धेरै विलम्ब भइसकेको छ। राम्रा स्कूल तथा स्वास्थ्य सूचना र सेवा जस्ता बालविवाहबाट जोगाउन सहायक हुने कुरा धेरै बालबालिकाको पहुँचभन्दा पर छन्।

यो रिपोर्ट मूलतः उमेर पुग्नु अगावै विवाह भएका १०४ जना बालबालिका तथा नवयुवा एवं अभिभावक, शिक्षक, स्वास्थ्यकर्मी, प्रहरी, सरकारी कर्मचारी, क्रियाशील व्यक्तिहरू र विशेषज्ञहरूको अन्तर्वार्तामा आधारित छ।

हामीले यी अन्तर्वार्ताहरू नेपालभरी पुगेर गरेका हौं। अन्तर्वार्ता गरिएका अधिकांश व्यक्तिहरू हिन्दू भए पनि हामीले नेपालका बौद्ध, मुसलमान र क्रिश्चियन समुदायका व्यक्तिहरूसित पनि अन्तर्वार्ता गर्यौं। हामीले विभिन्न जात र समुदायका व्यक्तिहरूसित अन्तर्वार्ता गरे तापनि पाखा पारिएका र तल्लो भनिएका जातीय समुदायहरूमा बालविवाहका घटना बढी देखिने भएकाले हामीले अन्तर्वार्ता गरेका अधिकांश विवाहित बालबालिका दलित र जनजाति समुदायका थिए। राज्य र गैरराज्य तहबाट हुने अमानवीय अभ्यासहरूका कारण दलित र जनजाति समुदायका व्यक्तिहरू आफ्नो राजनीतिक, आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक र नागरिक हकबाट वञ्चित छन्। यस्ता भेदभावबाट प्रभावित समुदायहरूले स्रोत, सेवा र विकासमा प्रतिबन्ध र सीमित पहुँचको सामना गर्नुपर्छ, फलतः उनीहरूले चर्को गरीबीबाट छुटकारा पाउन सक्दैनन्।

बालविवाह गरेका महिला र किशोरीहरूसित हामीले घरमा, रूख मुनि, र उनीहरूले काम गर्दै गरेको खेतबारीमा कुरा गर्यौं

पाँच वर्षकी एउटी बालिका आफ्नो नर्सरी कक्षामा। उनी कुनै दाताको व्यक्तिगत छात्रवृत्तिमा यहाँ पढिरहेकी छन्। राम्रो शिक्षाले बालविवाह रोक्नमा मद्दत गर्छ। विद्यालयमा पढिरहेका किशोरीहरूको विवाह भएको कमै मात्र पाइन्छ।
अप्रिल १२, २०१६

र कसरी उनीहरूको सानैमा विवाह भयो र त्यसबाट उनीहरूको जीवन कसरी प्रभावित भयो भन्ने कुरा सोध्यौं। हामीले विवाहित बालबालिकाका परिवारका सदस्य, शिक्षक, स्वास्थ्यकर्मी, प्रहरीहरू, सामुदायिक अगुवा र बालविवाहको अन्त्यका लागि क्रियाशील गैरसरकारी संस्थाका विशेषज्ञहरूसित पनि अन्तर्वाता गर्यौं।

जात र लिङ्गमा आधारित भेदभावको दोहोरो मारका कारण नेपालमा दलित, थारु र अन्य जनजाति समुदायका महिला र केटीहरू विशेषतः अष्ट्यारो अवस्थामा छन्। जात, लिङ्ग र गरीबीका कारण हुने विविध किसिमका भेदभावहरूका कारण उनीहरू बलात्कार र यौन शोषण लगायतका शारीरिक दुर्व्यवहार र अन्य अपराधका शिकार हुनपुग्छन्, जसमा प्रायः सजाय पनि हुँदैन।

नेपालमा बालविवाहका कारणहरू जटिल र आपसमा जेलिएका छन् तापनि गरीबीसित मिसिएको लैङ्गिक विभेद यसको प्रमुख कारण हो। छोरीहरूलाई बोझ मान्ने र विवाह गरिदिएर त्यो बोझ बिसाउने भन्ने चलन नै भेदभावपूर्ण सामाजिक मूल्य मान्यता हो। यसको कारण हो, छोरा सधैं आफूसित रहन्छन् र बाबुआमालाई जीवनभर पाल्छन् तर छोरी अर्कोको घर जाने जात हो र उसमाथि सासुससुरा र लोग्नेको “हक लाग्छ” भन्ने धारणा। यस चलनका कारण परिवारहरूबाट छोरा र छोरीको शिक्षादीक्षा र लालनपालका लागि लगानी गर्ने प्राथमिकतामा पनि प्रभाव पर्छ र छोरीले भन्दा छोराले बढी अवसर पाउँछन्।

आर्थिक र सामाजिक दवाब

धेरै किशोरीहरूको जीवनको मुख्य समस्या नै गरीबी थियो। धेरैले खान लाउन नै नपुगेको कुरा गरे भने केही बाबुआमाले पाल्न गाह्रो भएकैले छोरीको बिहे गरिदिएको कुरा गरे। केही किशोरीहरूले राम्रो खान लाउन लाउन पाइएला भन्ने आसले बिहे गर्न मानेको बताए, तर सबैको त्यो आशा पूरा भने भएन।

प्रायः सामाजिक दवावका कारण पनि बालविवाहलाई बल मिल्ने गरेको छ। केही समुदायहरूमा किशोरावस्थामा प्रवेश गर्नासाथ केटीहरूको विवाह हुनु स्वाभाविक मानिन्छ र कतै त्यसभन्दा अगाडि पनि उनीहरूको विवाह हुन्छ। अवैध भए पनि केटीको परिवारले केटाको परिवारलाई दाइजो दिने प्रथा व्यापक छ। बढी पढेको दुलाहालाई वा अलि उमेर बढी भएकी दुलही विवाह गरेर दिनका लागि बढी दाइजो दिनुपर्ने जस्ता आर्थिक कारणले पनि बालविवाहले प्रोत्साहन पाइरहेको हुन्छ। नेपालका केही समुदायहरूमा विवाह दुई चरणमा हुन्छ। पहिले विवाह समारोह हुन्छ र केही वर्षपछि गौना गरेर दुलहीलाई बस्नेगरी दुलाहाको घर पठाइन्छ।

बालबालिका किशोरावस्थामा पुग्नु अघि नै विवाह गर्ने चलन भएका समुदायहरूमा यो प्रचलन छ र बालिका किशोरावस्थामा पुगेपछि गौना गरिन्छ। यस्तो अवस्थामा पनि पहिलो समारोह

ललिता बी., अहिले १७ वर्षकी भइन्। उनी १२ वर्षकी छँदा ३७ वर्षको मान्छेसित उनको मागी विवाह भएको थियो। उनी विवाहपछि चाँडै नै गर्भवती भइन्। उनका दुईवटा बच्चा जन्मिने बित्तिकै मरे र अहिले उनका काखमा तेस्रो बच्चा छ। ललिताका श्रीमानले उनलाई २०१५ मै छाडे र अर्को विवाह गरे।
अप्रिल २५, २०१६

अहिले १७ वर्ष पुगेकी अञ्जना एम. दुई वर्षकी आफ्नी छोरी इशितासित आफ्नो घर बाहिर। उनको श्रीमानसित मायापिरती बसेको हल्ला चलेपछि काकाकाकीका करले १४ वर्षमै उनको विवाह भयो। सात वर्षकी हुँदा उनलाई उनका बाबुले कसैका घरमा काम गर्न पोखरामा पठाएका थिए।
अप्रिल ११, २०१६

टिकाटालो मात्र होइन, विवाह नै हो र त्यसलाई भङ्ग गर्न अन्य विवाहपछि सम्बन्ध विच्छेद गर्न जत्तिकै अप्ठ्यारो हुन्छ। विवाह भइसकेर गौना हुन बाँकी बालबालिकाका अनुसार आफ्नो विवाह भइसकेको छ भन्ने कुरा थाहा भएपछि उनीहरूको सम्पूर्ण बालापन नै अकै हुन्छ। प्रायः गौना पनि उनीहरूको उमेर विवाहयोग्य हुनुभन्दा अगाडि नै भइसक्छ।

धेरै केटीहरूको विवाह पहिलोपटक रजस्वला भएको तुरुन्तै पछि वा कहिलेकाहीँ रजस्वला हुनु अगावै हुन्छ। रजस्वला हुनुभन्दा अगाडि कन्यादान गर्दा पुण्यमिल्ने र स्वर्ग गइने कुरामा केही बाबुआमा र हजुरबा हजुरआमाहरू विश्वास गर्छन्। पहिलोपटक रजस्वला भएपछि नै केटीहरू विवाहका लागि तयार हुन्छन् भन्ने कुरामा विश्वास गर्ने अझ धेरै छन् र उनीहरूलाई विवाह अधि प्रेम सम्बन्ध हुने जोखिमबाट जोगाउनका लागि उनीहरूको विवाह गरिदिनु पर्छ भन्ने पनि कतिपय परिवारको मान्यता हुन्छ। किशोरावस्थाको उत्तरार्धमा विवाह भएका किशोरकिशोरी पनि विवाहका बोझहरू धान्नका लागि शारीरिक र मानसिकरूपमा कलिलै हुन्छन्।

शिक्षामा पहुँचको कमी

राम्रो शिक्षाले बालविवाह हुनबाट जोगाउँछ। विद्यालयमा अध्ययनरत किशोरीहरूको विवाह भएको कम पाइन्छ। तर धेरै किशोरीहरूका लागि पढ्न पाउनु एउटा सपना मात्र भएको छ। हामीले अन्तर्वार्ता गरेमध्येका धेरै विवाहित किशोरीहरूले या त पढेकै थिएनन् या कम मात्र पढ्न पाएका थिए। प्रायः यसको कारण थियो, विद्यालय जानुको साटो काम गर्नुपर्ने वाध्यता। कतिले आठ, नौवर्ष वा त्यसभन्दा अगाडिदेखि नै घरपरिवारमै काम गरेका थिए भने कति ज्यालामा घरधन्दा वा खेतबारीको काम गर्थे।

विद्यालयहरू टाढा भएकाले र त्यहाँको पढाइ राम्रो छैन भन्ठानेर अभिभावकहरू आफ्ना छोराछोरीलाई विद्यालय पठाउन हिचकिचाउँछन्। प्राथमिक शिक्षालाई अनिवार्य बनाउने नेपाल सरकारको लक्ष्य भए तापनि र संविधानले पनि आधारभूत शिक्षालाई अनिवार्य मानेको भए तापनि सरकारमा सबै बालबालिकालाई विद्यालयमा उपस्थित गराउनलाई चाहिने संयन्त्र छैन। ह्युमन राइट्स वाचले भ्रमण गरेका केही समुदायहरूमा लैङ्गिक

पवित्रा एम., १६, ले १५ वर्षको उमेरमा आफ्ना घरको अति गरीब अवस्थाबाट मुक्ति पाउनका लागि भागी विवाह गरिन्। अहिले उनी सासुससुरासित बस्छिन् र ठूलो परिवारका लागि भातभान्साको काम गर्छिन्। उनका श्रीमान भारतमा भान्सेको काम गर्छिन्।

अप्रिल २५, २०१६

गङ्गा एम. कैलालीस्थित आफ्नो घरमा। उनको विवाह १६ वर्षको उमेरमा भएको थियो। यो फोटो खिच्दा उनी पाँच महिनाकी गर्भवती थिइन्। उनका श्रीमान भारतमा भान्सेको काम गर्छन्।
अप्रिल २५, २०१६

भेदभावका कारण बाबुआमाहरूले छोरालाई स्कूल पठाए पनि छोरीलाई नपठाएको वा छोराहरूलाई मात्र राम्रा निजी विद्यालयहरूमा पठाएको पाइयो।

यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्यसम्बन्धी शिक्षाको कमी एउटा ठूलो समस्या हो। हामीले अन्तर्वार्ता गरेका धेरै विवाहित किशोरीहरूले परिवार नियोजनका साधनहरूका बारेमा कुनै जानकारी नभएको कुरा बताए। कतिपय अवस्थामा जानकारीको यो अभावकै कारण बालविवाह हुने परिस्थिति आइपर्थे। ह्युमन राइट्स वाचसित कुरा गर्दै एकजना कार्यकर्ताले बताए अनुसार प्रेम सम्बन्ध भएपछि प्रायः किशोरीहरू नै बिहा गर्न हतारिन्छन्, किनभने उनीहरू “हात समाउँदा पनि” गर्भवती भइन्छ भन्ने डरले प्रसित हुन्छन्।

प्रेम विवाह

आफूले रोजेको केटा वा केटीसित विवाह गर्ने बालबालिकाहरूको सङ्ख्या बढिरहेको छ। हामीले १२ वर्षसम्मका पनि केटीहरू भेट्यौं जसले आफूले ‘भागी विवाह’ गरेको बताए। यस रिपोर्टका लागि अन्तर्वार्ता गरिएका केही बालबालिकाले अप्ठ्यारो वा दुर्व्यवहारपूर्ण परिस्थितिबाट जोगिनका लागि तथाकथित ‘लभ म्यारिज’ रोजेको बताए।

अरूले बताए अनुसार उनीहरूले जबरजस्तीसित आफ्नो भागी विवाह गराउन लागेको थाहा पाएर भागी विवाह गरेका थिए। ती बालबालिकाले बताए अनुसार उनीहरूले आफैँले रोजेको मान्छेसित विवाह गरेका हुन्, तर परिस्थितिवश विवाह गर्नु नपरेको भए उनीहरूको रोजाइ ढिलो विवाह गर्नु नै हुने थियो।

धेरै किशोरीहरूले बताए अनुसार खान लाउनै नपुग्ने लगायतका धेरै किसिमका अभाव र कष्टहरू भोग्नु परेकैले उनीहरूले राम्रोसित खान पुर्याउन सक्ने मान्छेसित बिहा गरेका हुन्। बुहारीका रूपमा घरमा सितैमा काम गर्ने मान्छे भित्र्याउनका लागि पनि कतिपय बाबुआमाले आफ्ना किशोर र नवयुवक छोराहरूलाई विवाह गर्न हौस्याएको देखिन्छ।

प्रेम विवाह गरेका किशोरीहरूले बताए अनुसार उनीहरूले विवाह गर्ने निर्णय गर्नुमा हल्ला-चर्चाको पनि भूमिका थियो। कुनै केटा र केटीको प्रेम भएको थाहा हुने बित्तिकै फैलिने हल्ला, अझ उनीहरू बीचको शारीरिक सम्बन्धको हल्लाले प्रायः केटा केटीहरू विवाह गरिहाल्नु बाहेक कुनै उपाय छैन भन्ने निष्कर्षमा पुग्छन्। कतै त केही हुँदै नभई फैलिएको हल्लाका कारण पनि कसैको हतार हतार विवाह भएको पाइयो।

यौनक्रियामा सक्रिय किशोरीहरूको कहिलेकाहीँ गर्भ रहन जान्छ वा गर्भधारण होला कि भन्ने डरकै मात्र कारण विवाहलाई भविष्य बर्बाद हुनबाट जोगाउने एउटै उपाय ठानेर विवाह गर्ने हतार गर्छन्। खासगरी विद्यालय नगएका बालिकाहरूको बुझ्ने क्षमताको कमी तथा यौन तथा गर्भनिरोधका बारेमा जानकारीको अभाव कारण उनीहरूले जन्मनिरोधका निर्णयहरू एकलै लिनुपर्ने हुन्छ।

ललिता बी., १७, उनकी आमा राजमती बी. र छोरी कैलालीस्थित आफ्नो घरको आँगनमा। ललिता १२ वर्षकी छँदा ३७ वर्षको मान्छेसित उनको मागी विवाह भएको थियो। उनी विवाहपछि चाँडै नै गर्भवती भइन्। उनका दुईवटा बच्चा जन्मिने बित्तिकै मरे र अहिले उनका काखमा तेस्रो बच्चा छ। ललिताका श्रीमानले उनलाई २०१५ मै छाडे र अर्को विवाह गरे।

अप्रिल २५, २०१६

बालविवाह अन्त्यका लागि सरकारी काम कारवाही

जुलाई २०१४ मा बेलायतको लण्डनमा आयोजित बालिका सम्मेलनमा नेपालका महिला, बालबालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रीले २०२० सम्ममा बालविवाह अन्त्य गर्नका लागि प्रयत्न गर्ने प्रतिबद्धता व्यक्त गर्नु भएको थियो। २०१६ को मार्चमा नेपालले आफ्नै आयोजित “बालिका सम्मेलन” आयोजना गरुञ्जेलसम्ममा उक्त लक्ष्य सरेर दिगो विकासको विश्वव्यापी लक्ष्य हासिल गर्ने अन्तिम म्याद २०३० मा पुग्यो।

२०१४ को सम्मेलनमा मन्त्रीले कसरी यो लक्ष्य हासिल गर्छ भन्ने बारेमा एउटा पाँचबुँदे योजना प्रस्तुत गर्नु भएको थियो। संयुक्त राष्ट्र संघका अरु सबै सदस्यहरू जसरी नै नेपाल पनि २०१६ देखि २०३० सम्ममा दिगो विकासका लक्ष्यहरू कार्यान्वयन गर्न प्रतिबद्ध छ, जसमा “बालविवाह, उमेर नपुगी गरिने विवाह, बलजफती गरिने विवाह तथा योनिच्छेदन जस्ता हानिकारक अभ्यासहरू” अन्त्य गर्ने लक्ष्यहरू पनि समाविष्ट छन्।

सरकारले बालविवाह अन्त्य गर्नका लागि राष्ट्रिय रणनीति तयार गर्न संयुक्त राष्ट्रसंघ तथा गैरसरकारी संस्थाहरूसित मिलेर काम गरिरहेको

छ। यो कामको उद्देश्य बालविवाह अन्त्य गर्ने विस्तृत राष्ट्रिय कार्ययोजनाको कार्यान्वयनका लागि आवश्यक कोष सहितको जग बनोस् भन्ने हो। उक्त रणनीतिको थालनी गर्ने काम आंशिकरूपमा २०१५ अप्रिलको भूकम्पका कारण स्थगित हुन पुग्यो। यो रिपोर्ट लेख्दासम्ममा पनि उक्त रणनीति थालनी हुन सकेको छैन, तर सरकारले “बालिका सम्मेलन” को अवसरमा, मार्च २३, २०१६ मा उक्त रणनीतिलाई समर्थन गर्यो।

शिक्षा तथा स्वास्थ्य सेवामा पहुँच बढाउनका लागि नेपाल सरकारले केही महत्वपूर्ण कदम उठाए तापनि बालविवाहको जोखिममा रहेका किशोरीहरूको ती सेवामा पहुँच ज्यादै कम छ वा छँदैछैन। सबै बालबालिका विद्यालयमा उपस्थित भए भएनन् भन्ने कुरा सुनिश्चित गर्नका लागि सरकारसित कुनै प्रभावकारी प्रणाली छैन। हामीले भ्रमण गरेका धेरै समुदायहरूमा विद्यालयमा खासगरी छात्राहरूको उपस्थिति कम थियो। स्कूल भर्ना र उपस्थितिका सरकारी तथ्याङ्कहरूका बावजूद अन्तर्वार्ता गरिएका विवाहित किशोरीमध्ये धेरैको पढाइ कम भएको वा हुँदै नभएको पाइयो। सरकारी स्वास्थ्य सेवा केन्द्रहरूमा परिवार नियोजनको सेवा निशुल्क पाइए तापनि त्यस्तो सेवा र सूचनाको प्रमुख आवश्यकता

सरिता एम., १७ आफ्नी भर्खर जन्मेकी छोरीसित चितवनस्थित आफ्नो घरमा। सरिताले १५ वर्षकै उमेरमा १८ वर्षको केटासित भागी विवाह गरेकी हुन्। उनका श्रीमान् भारतमा श्रमिकका रूपमा काम गर्छन्।
अप्रिल १२, २०१६

भएका विवाहित र अविवाहित किशोर किशोरीहरूसम्म पुन सकेको छैन। विद्यालयहरूले यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्यका बारेमा पढाउनुपर्छ, तर बालविवाहको जोखिममा भएका विद्यालयमा पछि परेका वा विद्यालय बाहिर रहेका बालबालिकासम्म यो सूचना पुग्दैन।

बालविवाहका घटनाहरू हुनबाट रोक्न र विवाहित बालबालिकालाई मदत गर्नका लागि सरकारले धेरै काम गर्न आवश्यक छ। स्त्रीय शिक्षा सबै बालकालिकाका लागि उपलब्ध गराउन तथा अनिवार्य प्राथमिक शिक्षाको प्रावधानलाई कार्यान्वयन गर्नका लागि सरकारले काम गर्नुपर्छ। बालविवाह हुनबाट रोक्नका लागि घटना विशेषमा ध्यान पुऱ्याउने, जनचेतना बढाउने एवं यौन र प्रजननका बारेमा सूचना र जानकारीका माध्यमबाट किशोरकिशोरीलाई सचेत निर्णय लिने क्षमता प्रदान गर्ने जस्ता कामहरू सरकारी विद्यालय र स्वास्थ्यकर्मीहरूले गर्न आवश्यक हुन्छ। बालविवाहसित सम्बन्धित ऐन-कानूनका बारेमा जानकारी फैलाएर बालविवाहलाई निरुत्साहित गर्नका लागि स्थानीय सरकारका अधिकारीहरूले सक्रिय भूमिका निर्वाह गर्नु पर्छ।

नेपालमा बालविवाह सन् १९६३ देखि नै अवैध छ। वर्तमान कानूनले विवाहका लागि न्यूनतम उमेर केटा केटी दुवैका हकमा २० वर्ष तोकेको छ। कानून अनुसार बालबालिकासित विवाह गर्ने वयस्क व्यक्ति, बालबालिकाको विवाह गराइदिने परिवारका सदस्य र अन्य व्यक्तिहरू तथा विवाहको अनुष्ठान गराउने पुरोहित सबैको अपराध मानिन्छ र सबैले सजाय पाउँछन्। बालविवाह गराइदिने व्यक्तिलाई संलग्न बालबालिकाको उमेर र लिङ्ग हेरेर जेल सजाय र जरिवाना हुन्छ। यसमा संलग्न बालिकाको उमेर १० वर्षभन्दा कम भएमा छ महिनादेखि तीन वर्षसम्मको जेल सजाय तथा १,००० देखि १०,००० रुपैयाँसम्मको जरिवाना हुन्छ। विवाहको तयारी भइसकेको तर विवाह नभइसकेको अवस्थामा न्यूनतम सजाय रु ७०० को हुन्छ।

हामीले भ्रमण गरेका धेरै समुदायहरूमा बालविवाह रोक्न वा विवाहित बालबालिकाले अनुभव गर्ने हानिनोक्सानीहरूलाई कम गर्नका लागि सरकारबाट कुनै ठोस काम भएको प्रमाण देखिएन। यस विषयमा जनचेतना बढाउनका लागि भएका केही काम देखिए तापनि ती सरकारबाट भएका नभई गैरसरकारी संस्थाहरूबाट भएका काम थिए। बालविवाहको रोकथामका लागि प्रहरीले हस्तक्षेप बिरलै गर्छ र उजुरी नपरेको अवस्थामा त त्यति पनि गरेको देखिँदैन। सरकारका स्थानीय अधिकारीहरूले उमेर नपुगेका व्यक्तिको विवाह दर्ता गर्न कहिलेकाहीं मात्र अस्वीकार गरेको देखिन्छ।

नेपालले बालविवाह अन्त्य गर्ने सङ्कल्प गरेर उक्त लक्ष्य हासिल गर्नका लागि चाहिने राष्ट्रिय योजनाको निर्माण गर्ने दिशामा कदम चालिसकेको छ। तर अब काम गर्ने बेला आएको छ। कुनै पनि प्रभावकारी रणनीतिले सामाजिक संरचना र वैधानिक प्रणालीमा अन्तर्निहित लैङ्गिक विभेद जस्ता बालविवाहका मूल कारणहरूलाई सम्बोधन गर्नुपर्छ।

यो रिपोर्ट बालविवाहको समस्यासित जुध्नका लागि सरकारले योजना बनाउने क्रममा प्रकाशित भएको छ, र हामीले अन्तर्वार्ता गरेका विवाहित बालबालिकाको अनुभव र प्रत्यक्षतः लिइएका सुझावहरूले सरकारी कदमहरूलाई मदत गर्छन् भन्ने आशा राखिएको छ।

नौ वर्षकी सलिना टी. आफ्नी साथी ११ वर्षकी बिपना एल. लाई भाँडा माइने काम सघाउँदै। उनीहरू दुवैजना ललितपुरमा बस्छन्। उनीहरू दुवैजना इँटा भट्टामा काम गर्ने आफ्ना बाबुआमालाई काम सघाउँछन्। बिपना विद्यालयमा भर्ना भएकी थिइन् तर एक दिन मात्र पढ्न गइन्, सलिना भने विद्यालय गइरहेकी छन्। त्यसैले उनी विद्यालय विदा भएका बेला काम गर्छिन्। नेपालमा बालश्रम सामान्य छ र ४० प्रतिशत जति बालबालिका काम गर्छन्। काम गर्ने बालबालिका मध्ये दुई तिहाई १४ वर्षभन्दा कम उमेरका छन् र आधाजति आफ्नो पढाइ-लेखाइलाई नै प्रभाव पार्ने खालका जोखिमपूर्ण काममा छन्। केटाहरूका तुलनामा केटीहरू बढी काम गर्छन् (४८ प्रतिशत केटी र ३६ प्रतिशत केटा) र जोखिमपूर्ण काममा संलग्न मध्ये ६० प्रतिशत केटी छन्।
अप्रिल २७, २०१६

पवित्रा एम्., १६, र कल्पना टी., १९ दुवैले आफ्ना बाबुआमाको अति गरीब अवस्थाबाट मुक्ति पाउनका लागि १५ वर्षको उमेरमा भागी विवाह गरेका हुन्। उनीहरू दुवैका श्रीमानहरू भारतमै बसेर काम गर्छन्।
अप्रिल २५, २०१६

शर्मिला जी., १४, र शारदा डी., १५ कैलालीमा। शारदा स्कूल जाँदैछिन् र आफ्नो गाउँका अरु केटीहरू जसरी विवाह गर्न चाहन्छिन्। शर्मिलाले १२ वर्षमै भागी विवाह गरेकी हुन् र यो फोटो खिच्दा उनी सात महिनाकी गर्भवती थिइन्। उनलाई सानैमा विवाह गरेकोमा पछुतो छ उनलाई आफू बच्चा पाउन तयार भएजस्तो लाग्दैन।
अप्रिल २५, २०१६

मुख्य सुझावहरू

बालविवाहको नियन्त्रणलाई महिला र किशोरीहरूको सशक्तीकरण, घरेलु हिंसा र बालश्रम अन्त्य गर्ने तथा शिक्षा र स्वास्थ्यसेवामा पहुँच बढाउने व्यापक प्रयत्नहरूसित मिलाएर लैजान आवश्यक छ। सरकारले बालविवाहको नियन्त्रणलाई गरीबी नियन्त्रणका आफ्ना कार्यक्रमहरूसित मिलाएर लैजान र किशोरीहरूलाई विवाहवर्तक प्रवृत्त गराउनमा ठुलो भूमिका खेल्ने गरेका जातीय र समुदायसित सम्बन्धित भेदभावलाई अन्त्य गर्नेतर्फ कार्यक्रमहरू बनाउन आवश्यक छ। बालविवाहलाई नियन्त्रण गर्न तथा विवाहित बालबालिकालाई सहयोग गर्ने काममा बालबालिकाको हितले उचित प्राथमिकता पाउँछन् र बालबालिकाको स्थिति बिग्रिदैन भनेर सरकार जागरुक हुनुपर्छ।

नेपाल सरकारलाई

- नेपालको कानूनलाई बालविवाह नियन्त्रणमा अझ प्रभावकारी बनाउनका लागि परिमार्जन गर्ने। उक्त परिमार्जनले निम्न बुँदाहरूमा ध्यान दिन आवश्यक छ: १) बालविवाह गराउने काममा संलग्न व्यक्तिहरूलाई हालभन्दा कडा सजाय गर्ने, २) लिङ्गमा आधारित विभेद गर्ने कानूनका प्रावधानहरूलाई हटाउने ३) विवाह गराउने वा त्यसको दर्ता गर्ने काममा संलग्न सबैले बेहुलाबेहुलीको उमेर थाहा पाउनै पर्ने व्यवस्था मिलाउने, ४) बालविवाहको शिकार भएकाहरूलाई सहयोग र क्षतिपूर्ति उपलब्ध गराउने, ५) बालविवाहमा कानूनी कारवाही गर्ने हदम्यादलाई विवाहित बालबालिका कम्तीमा २१ वर्ष पुगुन्जेलसम्मलाई बढाउने।
- राष्ट्रिय कानूनले बालविवाहसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय कानून र स्तरलाई समर्थन गरोस् र प्रहरी, अदालत तथा अन्य सरकारी कार्यालयहरूमा ती कानूनहरू पूर्णरूपले लागु होऊन् भन्ने सुनिश्चित गर्ने।
- २०३० सम्ममा बालविवाह अन्त्य गर्ने नेपालको लक्ष्यलाई लैङ्गिक न्याय तथा महिला तथा किशोरीहरूको सशक्तीकरण सम्बन्धी २०१५ पछाडिको दिगो विकास लक्ष्य ५ अन्तर्गत प्राथमिकीकरण गर्ने।
- बालविवाह अन्त्य गर्ने राष्ट्रिय रणनीतिको अनुगमन स्वरूप सम्बन्धित दलित र जनजातिहरूको अधिकारका लागि क्रियाशील समूहहरू, धार्मिक गुरुहरू तथा युवाहरूको संलग्नतामा बालविवाह अन्त्य गर्ने राष्ट्रिय कार्ययोजनाको विकास र कार्यान्वयन गर्ने। सन् २०३० सम्ममा बालविवाह अन्त्य गर्ने सरकारी लक्ष्यको प्राप्तिका लागि उक्त योजनाले उमेर नपुगी भएका मागी विवाह र प्रेम विवाह दुवै रोक्ने र त्यसका लागि विभिन्न सरकारी
- निकायहरूको जिम्मेवारीको स्पष्ट रेखाङ्कन गर्ने। पर्याप्त स्रोत साधनको उपलब्धता तथा कार्यप्रगतिको मूल्याङ्कन गर्ने अन्तरीम मापदण्ड पनि यसका आवश्यक तत्व हुन्।
- बालविवाहसित सम्बन्धित कानूनी प्रावधानहरू तथा बालविवाहका हानिहरूका बारेमा जनचेतना बढाउने, बालविवाहको रोकथामका लागि धार्मिक, राजनीतिक तथा स्थानीय अगुवाहरूलाई साझेदारका रूपमा सूचिकृत गर्ने र सामुदायिक तहमा बालविवाहको अन्त्यका लागि विशेष कामहरू गर्ने।
- जन्म र विवाह दर्ताको अनिवार्य बनाउने, दर्ताको अभिलेखलाई मुलुकभरि उपलब्ध बनाउने र कुनै अधिकारीले जानाजान बालविवाहलाई अनुमति दिएमा वा दर्ता गरेमा निजलाई जवाफदेही बनाउने।
- बालबालिका, अझ खास गरेर बालिकाहरूले गुणस्तरीय शिक्षा पाऊन् र उनीहरू सम्भव भएसम्म धेरै वर्ष विद्यालयमा रहून् भन्ने सुनिश्चित गर्ने।
- प्राथमिक शिक्षालाई व्यवहारमै अनिवार्य बनाउनका लागि आवश्यक कदम चाल्ने।
- सबै विद्यालयहरूमा बालबालिकालाई यौन र प्रजनन शिक्षा पढाउने ढाँचामा सुधार र विस्तार गर्ने एवं सबै विद्यालयहरूमा बालविवाह रोक्ने तथा विवाहित बालबालिकालाई स्कूलमै टिकाउने कार्यक्रमको थालनी गर्ने।
- विद्यालय नजाने, खासगरी सीमान्तकृत समुदायका बालबालिकाका लागि यौन तथा प्रजनन शिक्षा सम्बन्धी सूचना र जानकारीहरू उपलब्ध गराउने।

नेपालमा बालविवाहको दर एसियामै तेस्रो उच्च छ। नेपालको कानून अनुसार विवाहको न्यूनतम उमेर २० वर्ष भए तापनि ३७ प्रतिशत नेपाली किशोरीहरूको विवाह १८ वर्ष नपुग्दै र १० प्रतिशतको १५ वर्ष नपुग्दै हुन्छ।

“हाम्रो नाच्ने गाउने बेला” : नेपालमा बालविवाह नामक यो रिपोर्ट मूलतः नेपालका विभिन्न भागमा पुगेर १४९ जना विवाहित किशोरी तथा सानैमा विवाह भएका महिलाहरूसित गरिएका अन्तर्वातामा आधारित छ। यस रिपोर्टले पढाइमा बन्देज, किशोरावस्थाको गर्भधारणका कारण हुने गम्भीर स्वास्थ्य समस्या र घरभित्रै हुने दुर्व्यवहार जस्ता बालविवाहका घातक प्रभावहरूको वर्णन गरेको छ। गरीबी, शिक्षामा पहुँचको कमी, बाल श्रम, सामाजिक दबाव, र हानिकारक प्रचलनहरूको जटील जालोले बालविवाहको परिस्थिति सृजना गरिरहेको छ। यी सबैको मूल कारण समाजमा गढेर रहेको लैङ्गिक असमानता र छोरीहरूलाई छोराका तुलनामा कम महत्वपूर्ण मान्ने घातक सामाजिक मूल्य मान्यता नै हुन्।

जुलाई २०१४ मा नेपाल सरकारले २०२० सम्ममा बालविवाह अन्त्य गर्ने प्रतिबद्धता व्यक्त गर्यो। २०१६ सम्म आइपुग्दा बालविवाह अन्त्य गर्ने उक्त लक्ष्य सरैर २०३० सम्ममा पुग्यो। तर सरकारले यी लक्ष्य हासिल गर्नका लागि चाल्नु पर्ने ठोस कदम चाल्न अझै बाँकी छ। यस रिपोर्टले नेपाललाई बालविवाहसित सामना गर्नका लागि विस्तृत योजना ल्याउन आग्रह गरेको छ र बालविवाहका दुष्परिणामहरू बेहोरिरहेका विवाहित बालबालिकाको प्रत्यक्ष अनुभवका आधारमा निकालिएका सिफारिसहरूको कार्यान्वयनका लागि पनि सहयोगको अपेक्षा गरेको छ।

(माथि) मञ्जु एम., १६, तिलमाया एम., १८ र सङ्गीता एम., १९ आ-आफ्ना बच्चाहरूसित चितवनमा एउटा डाक्टरको अफिस अगाडि। मञ्जु १५ वर्षकी छँदा उनका आमाबाबुले उनको विवाह १९ वर्षको केटासित गरिदिएका थिए। तिलमायाले १५ वर्षमै २० वर्षको केटासित भागी विवाह गरेकी थिइन्। सङ्गीता १७ वर्षकी छँदा २० वर्षको केटासित उनको मागी विवाह भएको थियो। अप्रिल १२, २०१६

(अगाडि) शर्मिला जी. १४ वर्षकी भइन्। उनले १२ वर्षमै १८ वर्षको केटासित भागी विवाह गरेकी थिइन्। यो तस्वीर लिँदा उनी ७ महिनाकी गर्भवती थिइन्। उनको केटा साथीसित मायापरिती बसेको हल्ला चलेपछि उनका बाबुआमाले उनीहरूलाई छुट्ट्याउन खोजे र उनीहरूले भागी विवाह गरे। चाँडै विवाह गरेको र पढाई छाडेकोमा शर्मिला अहिले पछुताउँछिन्। उनले बताए अनुसार उनलाई गर्भधारण र प्रजनन स्वास्थ्य वा परिवार नियोजनका बारेमा केही थाहा थिएन। अहिले उनलाई गर्भवती नभएको भए हुनेथियो भन्ने लाग्छ। अप्रिल २५, २०१६

सबै फोटोहरू

© २०१६ स्मीता शर्मा ह्युमन राइट्स वाचका लागि